rauda, nahka jne., oli 13, kaunis suur arv, mis tunnistab Tartu võrdlemisi elavat kaubanduslikku ühendust külaga.

Tartu kaupluste rohkus ei tunnista aga sugugi linna kaubandusliku elu jõulisusest. See on oma vürtspoodilise ilmega pigemini haiguslik nähtus, vesitõbi. Elatamistingimused olid kitsad, tegevusalad piiratud, inimesed püüdsid end paigutada sinna, kus „maa kõige rohkem lahti oli". Nii hakati üsna väikeste vaimliste ja aineliste eeldustega, tihti vähese kirjaoskusega, mõnekümne-rublalise kapitaliga „kaubanduslikuks ettevõtjaks". See nähtus kestis nähtavasti edasi ka peale 1878. a., sest selle aasta 304 kaubandusliku ettevõtte asemel oli 1885. a. välja antud kauplemiseks: I gildi (ärimaks aastas 565 rbl.) äritunnistusi — 2; II gildi 3. klassi tunnistusi (ärimaks 75 rubla) — 158 kogu aastaks, 11 pooleaastast; väikekauplemise alal oli tunnistusi: 3. klassis (ärimaks 20 rubla) — 311 aastast, 28 pooleaastast, 3. klassi pileteid (ärimaks 6 rbl.) — 66 aastast ja 3 pooleaastast; seega kokku kõiki kaubanduslikke ettevõtteid: 537, peale selle pooleaastasi — 41. Kui 304 puhtkaubandusliku ettevõtte juurde 1878. a. arvata ka õlle-, söögipoed, trahterid jne., kogusummas 103, näeme siiski jälle kaupluste arvu suurt rohkenemist 80-date aastate esimesel poolel. Linna kaubanduslik vesitõbi kestis edasi. Tagajärjeks oli teravam kriis, mis tekkis nähtavasti aastasaja viimasel kümnel. Kuna 1878. a. kaubanduse alal teotses 938 inimest, oli see arv 1897. a. tõusnud kõigest 1041 peale, seega üsna tähtsuseta suurenemine.

Oleks muidugi väga huvitav jälgida, missugused muutused sündisid aastasaja viimaseil kümneil Tartu kaubanduse üksikuil aladel. Kahjuks on aga andmed niisugused, et nad seda küsimust lubavad selgitada üsna piiratult. 1878. a. teotses mehi vürtspoodnikkudena 232, manufaktuurkaubanduses 93, naha- ja rauakauplustes 43, raamatu ja kirjutusmaterjali alal 19; 1897. a. olid vastavad arvud 181, 93, 78, 39. Seega on märgata vürtspoodide arvu tunduvat kahanemist, manufaktuurkaubandus on oma tegelaste arvuga jäänud endisele tasapinnale, hoogsalt on tõusnud arvuliselt naha- ja rohu-, raamatu- ja kirjutusmaterjali-kauplused. Üldiselt aga on Tartu kaubandus aastasaja lõpul nähtavasti tunduvalt koondunud, väikekauplemine on tagurpidi läinud, nõrgemad võistlejad on alla jäänud. Linna suurendava tegurina aga on kaubandus sel ajajärgul võrdlemisi väikest osa etendanud.[1])

Koolid linna kasvamise tegurina. Nagu aastasaja esimeselgi poolel, nii etendas ka hiljemini Tartu kasvamisel arenev koolielu silmapaistvat osa. Kui palju kesk- ja rahvakoolid uut elementi väljastpoolt juurde tõid, selle kohta puuduvad täpsamad statistilised andmed. Nende koolide kõrgemate liikide kohta võib siiski oletada, et see oli teatava ulatusega. Sest vähemalt suure osa aastate kohta on kaunis tüübilised alljärgnevad arvulised suhted, mis meil olemas 1868. aastast. Tol aastal oli gümnaasiumis 412 õpilasest 233 tartlast, seega 52%, kuna 48% oli väljastpoolt. Samal aastal oli kreiskoolis, mille õpilaste arv oli eelmiste aastatega võrreldes läinud tagurpidi, 105 õpilasest 51, s. o. 48%, Tartust, kuna 52% oli väljastpoolt. Aastasaja kolmandal veerandil pandi Tartus käima rida uusi kõrgemaid era- ja kroonukoole, mis avaldasid rohkesti külgetõmbavust ka kaugemale ümbrusele ja koondasid endisse õpilaskonna, milles oletatavasti mitte väiksem protsent kui gümnaasiumis ja kreiskoolis oli väljastpoolt linna. (Eriti suur oli maalt pärit olevate laste arv 1906. a. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi asutatud tütarlastegümnaasiumis). Uute õpilaste juurdetulek väljastpoolt

1) Tartu kaubanduse kohta käesoleval aastasajal vt. ins. Podsolovi kirjutis koguteose üldosas.

Tartu, lk. 143